

ENRIC IBORRA

La crítica literària com a consciència de la literatura

Fa ja més de vint anys, Josep Iborra, en una entrevista que Francesc Pérez i Moragón li va fer en la revista *Caràcters*, afirmava que «la crítica literària és tot un drama». Constatava que hi havia «una producció molt nombrosa», i afegia: «Els crítics “piquen” una cosa o altra per alguna raó més o menys circumstancial. I encara cal dir que són papers molt ràpids, que es limiten a donar notícia d’un llibre sense entrar a fons en ell». Com a conseqüència, «els llibres apareixen i cauen immediatament en el buit».

Aquest diagnòstic, crec que continua sent actual. Si de cas, s’han agreujat alguns dels símptomes detectats per Josep Iborra. La vida pública dels llibres, si es pot utilitzar aquesta expressió, és cada vegada més breu. Les novetats s’empenten i es desplacen les unes a les altres, de manera que la majoria dels llibres apareixen i desapareixen en un espai breu de temps. Aquest estat de coses es dona, em sembla, en totes les literatures, però en la literatura catalana les circumstàncies són més dramàtiques perquè falla el seu públic «natural». Tot plegat fa que els autors tinguin la sensació d’escriure i de publicar en el buit. La crítica hauria de contribuir a contrarestar aquesta invisibilitat de la literatura, però ella mateixa també pateix

Enric Iborra (València, 1960) és professor de llengua i literatura catalanes a l’IES Lluís Vives de València. Ha impartit cursos de literatura universal a l’Octubre Centre de Cultura Contemporània de la ciutat de València i a l’Espai Joan Fuster de Sueca. El setembre del 2010 va obrir el blog de literatura *La serp blanca*. És autor d’*Un son profund: Dietari d’un curs de literatura universal* (Viena Edicions) i *La literatura recordada: 101 contrapunts de lectura* (Viena Edicions). Ha publicat també una antologia del conte modern, un manual de literatura universal i una edició de la *Primera part de la història de València* de Pere Antoni Beuter

aquest mal. La premsa escrita ha reduït progressivament l'espai dedicat a parlar de llibres, i encara que Internet ofereix moltes oportunitats, el preu que s'ha de pagar és la dispersió i l'aïllament. En uns mitjans o altres, la influència o la repercussió de la crítica literària és mínima o inexistent.

Abans de continuar endavant, convé recordar que la crítica no és una activitat paral·lela o exterior a la literatura, sinó que també és literatura. La concepció que considera literatura únicament les obres de ficció, o de «creació», és com a mínim una mica reduccionista. Fent abstracció de les condicions adverses en què s'ha de desenvolupar el conjunt de la literatura catalana, intentaré fer una crítica de la crítica. Deixaré de banda el fet que la crítica literària té sentit per ella mateixa i que de vegades pot tenir més interès que l'obra criticada, i em centraré en el paper dinamitzador que la crítica pot tenir, que hauria de tenir, en el conjunt de la producció literària.

D'entrada, una de les seues funcions inicials és incitar a la lectura d'una obra, abans d'haver-la llegida, o aprofundir-ne i enriquir-ne la lectura, després d'haver-la feta. És una funció, diríem, elemental. De vegades, amb un format molt reduït, la crítica es limita a informar de l'aparició d'un llibre, a fer-lo visible, ni que siga per un instant. Aquest format de ressenya purament informativa aconsegueix una funció semblant a la dels aparadors de les llibreries. La ressenya breu, purament informativa, sovint en format de fitxa, ja representa un primer moment «crític», perquè ha triat, ha destacat *un* llibre determinat entre molts altres. No se'ns escapa, però, que aquest primer moviment ve determinat sovint per factors comercials, d'influència de les cases editorials, o de pur atzar.

Més important encara que aquesta funció orientativa de la crítica és, i torne a citar unes paraules de Josep Iborra de l'entrevista que li va fer Pérez i Moragón, «ajudar a crear la imatge d'una literatura, a crear un "clima", a suscitar un diàleg més o menys implícit entre els autors i els crítics». La crítica, en definitiva, per a Josep Iborra, seguint Georges Poulet, és la consciència de la literatura. Si no hi ha crítica, no hi ha consciència i, per tant, tampoc «literatura». Crítics, autors i lectors han d'entrar en un circuit que estiga sempre en marxa i que va des de les ressenyes o l'estudi del llibre per part dels crítics fins a l'opinió del lector, passant per les «posicions» dels autors a propòsit del que ells fan o del que fan els altres. Més enllà de si els llibres es venen poc o molt, una literatura de què no es parla no existeix.

El fet que la crítica *també* siga literatura comporta una sèrie d'obligacions per al crític. Encara que es tracte d'una obvietat, s'ha de recordar que la crítica ha de fer-se llegir, ha de ser atractiva per ella mateixa, ha de tenir un punt d'amenitat i de malícia. No hi ha prou a fer anar el *botafumeiro* perquè al lector li entren ganes de llegir un llibre. En aquest punt, es fa inevitable plantejar-se un debat recurrent.

De vegades, s'acusa la nostra crítica de ser massa benèvola, de voler fer-nos creure que els lectors en català vivim en el millor dels mons possibles, literàriament parlant. D'altres vegades, en canvi, encara que no tant, se l'acusa de ser excessivament severa, dogmàtica i antipàtica. Està bé carregar-se un llibre? Val la pena declarar públicament que determinat llibre que un considera dolent és dolent?

La crítica literària mai no ha deixat de ser una activitat suspecta. El crític literari alemany Marcel Reich-Ranicki remarcava que per a molta gent la paraula *crítica* no significa tant examinar, analitzar, avaluar, com censurar, condemnar. I això queda lleig. La crítica, per tant, és una activitat negativa, maligna, i els crítics literaris són uns busca-raons, uns paràsits infames que, incapaços de crear res, es revengen de la seua frustració atacant les obres dels altres. Són molts, a més, els qui consideren que subratllar els aspectes negatius d'una obra literària constitueix una desviació dels objectius primordials de la crítica. W. H. Auden afirmava que no val la pena atacar els llibres dolents, perquè moriran igualment. Auden hi afegia que l'únic interès que pot animar un crític a escriure sobre un llibre dolent és exhibir la seua intel·ligència i la seua malícia. No cal «criticar» els llibres dolents. N'hi ha prou amb ignorar-los. El silenci aconsegueix la doble funció de veredictes i de càstig. Potser sí, però no deixa de ser una solució còmoda, que s'estalvia la feina d'argumentar el veredictes. A més, el silenci afecta en la pràctica tant els llibres valuosos com els dolents, cosa que introdueix una certa confusió. D'altra banda, no ressenyar públicament els llibres dolents pot tenir efectes secundaris perversos. Pot contribuir a fer-nos creure que tot el que es publica és d'una qualitat excelsa.

Goethe, segons Reich-Ranicki, va contribuir una mica a la denigració de la crítica literària amb la seua coneguda diferenciació entre crítica destructiva i crítica constructiva. La primera en té prou amb formular i adoptar un criteri o un model qualsevol i a continuació assegurar insolentment que l'obra criticada no val res. La crítica constructiva, en canvi, és molt més difícil. Pregunta què s'ha proposat l'autor i en quina mesura ha aconseguit dur-ho a terme. El que l'artista ha intentat i el que ha aconseguit en la pràctica pot comentar-se críticament, pot qüestionar-se de manera assenyada i afectuosa, però no es pot negar mai.

Reich-Ranicki denuncia aquesta disjuntiva entre crítica destructiva i constructiva com a simple i demagògica, perquè en molts casos, diu, és únicament la crítica destructiva, és a dir, la que dirigeix els seus atacs contra el que està equivocac i és dolent, la que té dret a reivindicar-se com a constructiva. No es pot prendre per cortesia o noblesa del crític el que no és més que peresa o pusil·lanimitat. El crític que no té el valor de ser clar, el que tem passar per descortès, aquest crític s'ha equivocac d'ofici. El panorama es complica perquè la crítica de llibres ha quedat en bona mesura en mans de literats que s'elogien entre si.

Hi ha més alternatives més enllà de la dicotomia elogi-censura a què s'intenta sovint acular la crítica; Josep Iborra comentava en una altra entrevista, publicada en *Saó* el 1995: «En la tasca de crític literari, sempre he intentat no contar l'argument ni la vida de l'autor, sinó d'explicar la meua impressió del llibre, una visió general per tal de situar-lo una mica, d'analitzar alguns components bàsics del llibre de manera que pugui servir d'orientació per al lector. El que no he fet ha sigut una crítica valorativa, en això he estat més reservat. M'he estalviat d'elogis o de crítiques negatives. Pense que una descripció ja era suficient». En una altra entrevista, encara, del 2001, apareguda en *El País*, Josep Iborra sostenia: «El crític hauria de ser equidistant, mantenir una certa distància que el porte a no percebre com una ofensa la mala literatura. És preferible ocupar-se'n només de la bona, però això no sempre és possible. Fins i tot a vegades convé, sense fer actes de caritat, no insistir en els errors d'una primera o segona novel·la, si el crític creu que l'autor apunta maneres, o talent, que jo crec que és una cosa que es percep ja en les primeres línies. No a tothom se li pot exigir que siga Faulkner, i a més seria molt avorrit. També apuntaria que la crítica, o el «ressenyisme», encara no són ciències exactes. També aquí hi ha el dret a equivocar-se, igual que l'autor erra a vegades en alguna de les seues obres».

La qüestió queda oberta. En tot cas, em sembla que el problema principal de la vida literària, a hores d'ara, no és ni la rebentada ni el *botafumeiro*, sinó el silenci. La literatura no existeix si no se'n parla, si els llibres no es comenten, si no es valoren, si no es comparen: si no es critiquen. Els autors viuen amb resignació amarga aquest silenci, aquesta sensació d'escriure en el buit. Els crítics, els pocs que en queden, també.

Tornem a la crítica de la crítica. El pitjor que es pot dir de moltes de les novel·les i dels reculls de poesia és que sovint, molt sovint, massa sovint, els seus autors no tenen res a dir. Sí, estan bé... Els novel·listes tendeixen a deixar-se portar per la imaginació més gratuïta; els poetes, pel joc purament verbal, previsible i igualment gratuït. I això mateix passa amb els crítics. De vegades, no han entès el llibre de què parlen. D'altres, es nota excessivament que ni tan sols se l'han llegit. O simplement, que no tenen res a dir. Per eixir del pas, s'han fet habituals en la literatura ressenyística actual una sèrie de comodins com ara parlar de «literatura d'alt voltatge», «personatges potents» o «arguments potents», o «domini del llenguatge», per ponderar les qualitats de l'obra ressenyada. Evidentment, és una manera com qualsevol altra de dir que determinat llibre de poemes o determinada novel·la està bé o molt bé. Però, és clar, bones intencions a banda, és el mateix que no dir res. És un recurs maquinal per cobrir l'expedient.

Alguns exemples. Fa uns anys, Narcís Comadira publicava en l'*Ara* una ressenya sobre *Els nois*, de Toni Sala. Comadira, d'entrada, explicitava honradament quin era

el seu criteri principal per valorar una novel·la: «Per mi, la novel·la és una qüestió de la llengua, més que no pas d'una història. M'interessen els escriptors que construeixen un artefacte lingüístic significatiu més que no pas expliquen una història». Pel que fa a la novel·la de Sala, Comadira afirmava que «és una obra mestra pel fet de prioritzar aquest estrany edifici verbal que, en créixer, defineix; que, quan precisa, emociona; que, en aquest batec global de la llengua, explica i narra». Perfectament. Tot plegat, però, queda una mica vaporós. En què consisteix exactament aquest «estrany edifici verbal»? Per sort, Comadira tanca el seu text citant aquest fragment d'*Els nois* per il·lustrar el que ell entén per creativitat verbal: «Pirineus, Guillerries i Montseny van fer de cop un pas endavant. Van travessar la fredor inaugural de la tarda d'hivern, amb el glaçó de la lluna, amb l'escampada de grisos i els cops de sol impotents. Els plàtans alts eren les plomes d'un monstre enterrat, les espines d'uns peixos transparents que parasitaven la terra. Dos pollancrecs sols al mig dels camps figuraven els esquelets dels germans, clavats a terra i tocant-se entre ells amb les branques».

Ara comencem a tenir clar el que vol dir Comadira quan afirma que la novel·la és una qüestió de llengua: es tracta d'escriure d'una manera florida, tòpicament poètica. Examinem una mica el fragment. En la primera frase hi trobem una figura retòrica: una personificació. Molt bé! En la segona, però, ja tot comença a rodar descaradament costera avall: entre altres detalls, hi ha una metàfora banal, «el glaçó de la lluna», i un sintagma excessivament retòric com «els cops de sol impotents» per dir simplement que el sol era fluix, que no calfava. A la tercera frase hi trobem un altre exemple, més descarat encara, d'aquest intent de literaturitzar la llengua en el mal sentit de la paraula: «La carretera relligava els camps amb una cinta de dol». En una frase curta, dues figures retòriques. I totes dues banals. Una personificació («la carretera relligava els camps») i una metàfora, «cinta de dol», per referir-se a la carretera d'asfalt negre. Per molt que m'esforce, no hi puc veure cap signe de creativitat verbal, sinó un estil buit, retòric, de molt poca volada. Quan no hi ha res a dir, el recurs és inflar el llenguatge, maniobra de dissimulació que només pot enganyar els incauts.

És molt possible que aquesta novel·la de Toni Sala estiga molt bé i que tinga moltes virtuts, però el text citat per Comadira em va treure les ganes de llegir-la. El que és clar és que la crítica de Comadira és un exemple de crítica literària dolenta, i no pel fet que es base en el procediment del *botafumeiro*. L'elogi de Comadira, paradoxalment, l'únic que aconsegueix és tirar per terra el llibre criticat. El que no m'explique és com un escriptor de la seua categoria pot considerar modèlica aquesta manera d'escriure.

Un altre exemple: el *tour de force* que va dur a terme Sebastià Alzamora en Núvol amb una ressenya del recull de contes *Mai no sé què fer fora de casa*, de Neus

Canyelles. Alzamora, igual que Comadira, comença el seu text amb una declaració de principis literaris, expressats en el seu cas amb una bona dosi d'inflor emfàtica: «M'agrada repetir de tant en tant que la literatura només adquireix sentit complet quan sorgeix de la vida per després tornar cap a la vida: és a dir, quan un text (un relat, un poema, una novel·la) permet que el lector tingui una experiència vital que no hauria tingut si no l'hagués llegit. La literatura entesa no com una imitació de la vida, sinó com una ampliació de la vida. Llegir una ficció hauria de ser una vivència tan intensa, i tan transcendent, com un enamorament, una malaltia, una llarga conversa entre dos amics o un atac d'ira amb terribles conseqüències». Discursos com aquests, o molt semblants, són habituals en boca de la gent de lletres, i m'irriten pel que tenen de grandiloqüència, de falta d'ironia, d'inexactitud. En últim terme, revelen una incomprensió profunda del que representa realment l'experiència literària.

A continuació, Alzamora entra en matèria i fa una bona crítica, informativa si més no, del llibre de relats de Canyelles. En l'últim paràgraf, però, la torna a amollar pel broc gros, i conclou: «Neus Canyelles és una magnífica escriptora que llibre rere llibre va construint un absorbent retrat de la perplexitat i l'estranyament d'una persona dotada d'una sensibilitat molt particular davant d'un món particularment agressiu, absurd i desdenyós amb els sentiments, i molt en particular amb l'amor. La literatura és només la talaia des de la qual es contempla aquest espectacle. Tota la resta és vida, passada per una escriptura que fa venir ganes d'aplaudir en acabar la lectura de cada relat». Com a cloenda, doncs, tornem a la inflor, a l'estil «literari». Al galimaties. I no puc reprimir un sentiment d'inquietud. S'està burlant Alzamora de Neus Canyelles i del seu llibre? De veres que ho diu seriosament? Es tracta d'una broma, o simplement és que ha perdut el sentit del ridícul?

Més crítiques de la crítica. La crítica literària, a més de practicar-se amb un mínim d'intel·ligència i de fer-se llegir, hauria d'alliberar-se també de la tirania de les novetats i anar més enllà, comentant les reedicions, o intentant de situar un autor d'última hora en el corrent o la intenció que el precedeix. Una altra cosa que es troba a faltar, excepcions a banda, és l'habilitat per situar les obres de la literatura catalana en el gran context de la literatura universal, com feia Gabriel Ferrater. Quina influència tenen les obres que es tradueixen al català en la producció pròpia? Per acabar aquestes consideracions, em limite a apuntar, només, un altre problema: l'escissió entre la crítica acadèmica, universitària, i la que es practica en els pocs mitjans de difusió culturals disponibles en català. És simptomàtic que els departaments universitaris no saben què fer amb la crítica literària digna d'aquest nom, com ara la d'un Fuster o d'un Ferrater. ◀